

SANAYİ SONRASI ENFORMASYON TOPLUMU ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Dr. Aylın Görgün BARAN()*

Sanayi sonrası toplum (Post Industrial Society), günümüzde en sık tartışılan konular arasında bulunmaktadır. İletişim teknolojisinde görülen gelişmeler bu konuyu sürekli gündemde canlı tutmaktadır. Geçmişin bilgi ve tecrübeleri üzerine inşa edilen yeni iletişim teknolojileri, bugün nitelik ve nicelik bakımından büyük ölçüde değişme ve gelişmeler göstermiştir. Özellikle iletişim teknolojilerinde görülen hızlı gelişmeler; toplumların yapısını halen olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bakımdan sanayi sonrası enformasyon toplumu, bilgisayar teknolojisine dayalı gelişmelerle ilgilidir. Bu gelişmelerle ilgili olarak enformasyon toplumu, bir toplum sonrası aşama olarak değerlendirilmektedir. Hamelin (Kaplan 1991: 14)'in belirttiği üzere, aslında enformasyon toplumunu, geçmişten tümüyle farklı bir dönüşümün yaşandığı bir toplum olarak değil, önceki tarihsel evrelerin mantıksal bakımından bir devamı şeklinde nitelendirmek mümkündür. Sanayi alanındaki ilk gelişmeler o günün toplumunda nasıl bir etki uyandırdıysa, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerinde bu gün aynı etkiyi uyandırdığı ifade edilmektedir.

Bu çerçeve içinde günümüzün bazı sosyal bilimcileri toplum analizlerine evrimci bir bakış getirmektedir. Bu evrimci bakış, toplumsal değişme sürecinde toplumların bir aşamadan öteki aşama-

(*) Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Görevlisi.

ya geçişlerindeki nedensellik ilişkisinde, en çok teknolojik faktörün insan yaşamını kolaylaştırdığı yolundaki önemini ortaya koymaktadır. Toplumsal değişme sürecinde tek faktörlü açıklamaların realite'yi yansıtmada yeterli olmadığı sosyal bilimciler tarafından sık sık vurgulanmasına rağmen günümüzün gelişen teknolojilerinin toplumsal yapıyı büyük ölçüde değişikliğe uğrattığı açık olarak görülmektedir. Böyle bir görünüm teknolojik yeniliklerin toplumları daha çok etkilediği ve değiştirdiği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Çünkü, günümüzde teknolojik yenilik, geçmişin tesadüflerine bağlı kalarak değil, sistematik araştırmalar sonuunda üretilmeye başlanmıştır. Bilimin uygulamaya yönelik biçimi olan teknoloji üretme, bilinçli ve sistemli bir çabayı gerektirmektedir (Parayıl 1991: 290-292). Kısaca günümüz teknolojisi bilime dayalıdır. Bilimin öncelik ve üstelliği giderek artmaktadır. Bilgiye sahip olmakla toplumsal sorunların çözümlenmesinin mümkün olduğuna inanılmaktadır. Bu anlamda sanayi sonrası toplum, bilimsel bilgi temeline dayalı bir toplum olarak değerlendirilmektedir.

Aslında bilgi ve bilgelik üzerine yazılmış düşünceleri M.Ö. 400-300 yılları arasında yaşayan Yunan Filozoflarında görmek mümkündür. Ancak Filozof Francis Bacon'ın 16. yüzyılın başlarında söylediği "bilgi kuvvettir" sözünün insanoglunun bugün uzaya açılan teknik başarılarıyla iyice ortaya çıktığı görülmektedir (Yıldırım 1985:12). 19. Yüzyılda A.Comte'un pozitivizme verdiği önem açıktır. Çağdaş sosyologlardan T.Parsons ve A.Etzioni'nin, bilgi ve sibernetiğin topluma uyarlanması konusunda önemli açıklamaları mevcuttur. Parsons, toplumu sosyal bir sistem olarak kabul edip, sibernetik anlayış içinde açıklamaktadır. Bu düşüncesinin temelinde birey gözükmekte ise de aslında bilgi ve enerji vardır. Bilgi, sürekli enerji aktaran bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bilgi ve enerji, toplumdaki değerler ve koşullar arasındaki ilişkiye denk düşmektedir (Ritzer 1983: 450-454). Dolayısıyla Parsons'da sosyal sistemler, sibernetik sistemin işleyişine göre düzenlenmektedir.

Etzioni'de Parsons'da olduğu gibi toplumsal değişimde bilgiyi bir güç olarak görmekte ve toplumu siberetik sistemin işleyişine benzetmektedir. Ona göre, toplumda varolan enerji kullanılır hale getirilmelidir. Enerjinin kullanılır hale getirilmesi için bilgiye ihtiyaç vardır. Çünkü enerji formunda bilgi dinamik bir temel oluşturur. Bu bilimsel bilgidir. Bilimsel bilgi sosyal bilime ilişkin bilgiyi içerdği gibi teknoloji bilgisinin üretilmesini de sağlayacaktır. Bu anlamda bilimsel bilgi, toplumda herşeyi ateşleyen aktif bir yapı sergiler, dolayısıyla toplumsal dönüşmelere yol açar ve toplum üzerinde bir güç kaynağı oluşturur. Bu güç, yönetimde de kendini gösterebilir. Bilginin kullanımı ile daha kolay uyum sağlayan bir toplum meydana gelebilir. Bu nedenle Aktif Toplum¹ olarak nitelendiği toplum tipinde bilgiye sahip bireylerin önemli rol oynayacağını vurgular. Ona göre toplumsal yasalar, yalnızca aktif toplumda yaşayan aktörler (bireyler) tarafından değiştirilebilir. Bu anlamda bireyler yaratıcıdır. İhtiyaçlarını karşılamak doğrultusunda toplumu diledikleri yönde şekillendirirler. Bunun için aktörün bilgili ve bilinçli olması, belirgin bir ya da bir kaç hedefinin bulunması ve toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik güç birikimine sahip olması gerekir. Bu, aktif bireydir. Ancak Etzioni, aktif bireyin, istediğini dilediği biçimde yapan birey anlamına gelmediğini vurgular. Faaliyetleri belirli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu durumda aktif bireyin asıl

(1) Etzioni, dört toplum tipi belirlemektedir. Bunlar: 1. Pasif Toplum, 2. Aşırı Yönetilen Toplum, 3. Sürüklenen Toplum, 4. Aktif Toplum'dur. Bu toplum tiplerinde değişimin dinamiğini sağlayan unsurlar, kontrol ve fikirbirliğidir. Etzioni (1970: 93-94)'in belirttiğine göre, Pasif Toplum ilkel toplum tipidir. Düşük dereceli kontrol gücü açıkça göz çarpar. Fikirbirliği yaygın ve statiktir ve toplumda fikirbirliği oluşturma kapasitesi düşüktür. Yönetilen toplum, totaliter toplum tipidir. Yüksek dereceli kontrol ve düşük dereceli fikirbirliği ile karakterize edilir. Fikirbirliği oluşturma mekanizmaları yetersizdir. Sürüklenen toplum (akıntıya kapılan toplum) kapitalist demokrasilere yakındır. Hareketlidir, sosyal kontrolü etkisizdir. Bunun nedeni, toplumun yönetim ve ekonomik gücünü elinde bulunduran alt gruplar, toplumu yönlendirmektedir. Aktif Toplumda ise hem fikirbirliği hem de kontrol derecesi yüksektir. Bu toplum tipinde kontrol ve fikirbirliği oluşturma mekanizmaları yaygındır. Bu yüzden kontrol amacıyla normatif ve zorlayıcı güç kullanma yoluna gidilmesine gerek yoktur. Aktif toplum en yüksek derecede kendini dönüştürme yetisine sahiptir. Bu dönüştürmeyi sağlayan unsur bilimsel bilgidir. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A.Etzioni, (1970: 69-98).

amacı, her zaman akılcıca davranmak olmalıdır. Bu da bireyin sürekli bilgi kazanmasını gerektirmektedir (Polomo 1979: 232-234). Görüldüğü üzere Etzioni'de aktif toplum, bilimsel bilgiye sahip olan ve onu kullanmasını bilen bir toplum biçimi olarak nitelendirilmektedir.

Etzioni modern sonrası toplumu, bilgi ve onun sağladığı enerjinin üstelliğine göre "aktif yönelimli" ya da kısaca "aktif toplum" olarak isimlendirmektedir. Parsons ve Etzioni, bilgi ve bilginin uygulamaya yönelik biçimi olan teknolojinin toplumsal yapıda önemli dönüşümlere neden olabileceğini fark etmişlerdir. Bu toplumsal dönüşmelerde bireyin sahip olduğu bilgi ve enerjiyi itici bir güç olarak görmüşlerdir.

İletişim alanında 1960'lardan itibaren görülen yeni teknolojik gelişmeler (bunlar, haberleşme uyduları ve bilgisayar) ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası alanda da toplumları etkilemekte onları birbirine benzer ve yakın kılmaktadır. Bu düşünceden yola çıkan ve teknolojinin mucizeler yarattığına inanan bazı bilim adamları toplumsal değişme sürecinde toplumların geçirmekte oldukları bu aşamaya değişik isimler vermişlerdir. Örneğin Etzioni, aktif toplum, McLuhan elektronik çağ, Daniel Bell sanayi sonrası toplum, Zbigniew Brzezinski teknetronik çağ², Peter Drucker bilgi toplumu, Paul Halmos hizmet sınıfı toplumu ve Alvin Toffler üçüncü dalga deyimlerini kullanmışlardır (Frankel 1991: 15). Bu farklı kullanımların bize anlatmakta olduğu, toplumların tarımsal aşamadan sanayiye, oradan da sanayi sonrası topluma doğru gittiğidir.

İletişim teknolojilerinin yansımaları olarak toplumsal yapıda görülen değişimler, sosyal bilimlerle uğraşan bazı bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve bu teknolojilerin yarattığı toplumsal boyut araştırılmaya ve incelenmeye başlanmıştır. Bu araştırma ve incelemeler henüz çok yeni olup birer paradigma niteliğindedir. Alemdar ve Kaya (1983:5)'nin belirttiklerine göre, iletişim alanındaki paradigmlar ile sosyal bilimlerin her birinin paradigmaları arasında

(2) Teknetronik Çağ: Teknolojinin ve teknokratların söz sahibi olduğu bir çağ olarak tanımlanmaktadır.

kolay ve doğrudan bağlantılar kurmak mümkün olduğundan, iletişim, sosyal bilimlerin her biri içinde ayrı ayrı inceleme alanı bulabilmektedir. Bu nedenle sosyal bilimlerin paradigmatlarıyla kitle iletişimin paradigmatları birbirleriyle örtüşür niteliktedir.

İletişim teknolojisinde görülen bu hızlı gelişmeler alanında üretilen paradigmatlar, iki farklı yaklaşımı oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, iletişim teknolojisinin getirdiği olumlu yönleri dikkate aldığı ve teknolojik gelişmelerin insanlığın mutluluğunu arttırdığını ileri sürdüğü için liberal görüş, ikinci ise, yine iletişim teknolojilerinin yeni bir toplumsal aşamayı getirmediğini aksine, bu durumun serbest piyasa sisteminin teknolojik boyutta gelişmesinin bir uzantısı olduğu tezini iddia ettiği için radikal görüş olarak değerlendirilmektedir. Bu incelemede, liberal düşünce geleneği içinde D.Bell ve A.Toffler'ı radikal görüş içinde yer alanları ise genel bir çerçeve içinde ele alacağız.

LIBERAL GÖRÜŞ

Daniel Bell ve Sanayi Sonrası Toplumu

Daniel Bell (1973:44)'e göre toplumlar belirli bir gelişme izleyerek sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçmektedir. Bu geçişi sağlayan, bilginin niteliğinde meydana gelen değişimler oluşturmaktadır. Bilimin niteliğinde meydana gelen değişimler, bilimdeki ilerleme ve büyümenin yanısıra bağlantılarının çoğalması, yeni entellektüel teknolojilerin ortaya çıkması araştırma ve geliştirmeye ayrılan fonların aracılığı ile sistematik araştırmaların doğuşu ve artışı sonucunda kuramsal bilginin artarak sistemli bir şekilde organize edilmesinden ibarettir. Bilgiyi teorisinin başına koyan Bell, bilginin depolanması, işlenmesi, iletilmesi ve dağıtım konularını ele almaktadır. Bu konuda yeni iletişim teknolojilerinin ve telekomünikasyonla iç içe geçen bilgisayar sistemlerinin önemli rol oynadığından söz etmektedir.

Bu açıklamalardan yola çıkarak Bell (1973:126-129) toplumların üç aşamadan geçtiğini, bu aşamaların sırasıyla sanayi öncesi

toplum, sanayi toplumu ve sanayi sonrası toplum olduğunu belirtmektedir.

1. *Sanayi Öncesi Toplum:* Doğayla içiçe bir yaşam söz konusudur. Geçim kaynaklarının büyük bir bölümünü tarım, madencilik ve ormancılık gibi zor çalışma şartlarının gerektirdiği alanlar oluşturmaktadır. Sanayi öncesi toplumda, coğrafi şartlar, yaşamın belirleyici özellikleri arasında bulunmaktadır. Bu şartlar altında hayat rastlantılarla doludur. Bu toplumun insanları doğayla mücadele içinde olduklarından verimlilik düşmekte, ekonomi, doğadaki değişmelere ve dünya ekonomisindeki hammadde fiyatlarının iniş-çıkışlarına bağımlı kalmaktadır. Toplumsal yaşam, geniş aile tipiyle varlığını sürdürmektedir.

2. *Sanayi Toplumu:* Mal üreten bir toplumdur. Dünya akılcı ve teknik bir biçim aldığından, mal üreten makinalar önemli bir hale gelmekte ve zaman kavramı iş yaşamında önemli bir unsur (değer) olmaktadır. Böylece sanayi öncesi toplumdaki kas gücü yerini enerjiye bırakmakta, makinalaşma sonucunda verim artmaktadır. Geçmişin zanaatkarlarından farklı olarak bir taraftan makinalaşma, diğer taraftan işlerin organizasyonu işçi ile mühendis arasında mesleki farklılaşmayı doğurmaktadır. Uzmanlaşmış ve düzenlenmiş bir toplum yapısı ortaya çıkmakta, hiyerarşi ve bürokrasi yoğun olarak yaşanmaktadır. Bireyin değil sahip olunan rollerin önemli olduğu bu toplumda, üretimin maksimizasyonu ve optimizasyonu hedef alınmakta dolayısıyla temel birim birey olmaktadır.

3. *Sanayi Sonrası Toplum:* Bu bir hizmet toplumdur. Bu bakımdan doğa ile ilişkilerden çok bireylerarası ilişkiler ön planda tutulmaktadır. Bu toplum tipinde ne kas nede enerji önemlidir. önemli olan enformasyondur. Sanayi toplumunda malın üretimi ve çokluğu bir ölçüt olarak kullanılırken sanayi sonrası toplumda öncelik hizmet sektörüne verilmektedir. Temel birim birey değil topluluktur. Ortak bir toplumsal karara varmak (consensus) önem taşımaktadır. Bu nedenle katılma, toplumun var oluş koşulu sayılmaktadır. Çünkü çok sayıda grup, birçok şey istemeye başlamıştır. Sanayi toplumunda sermayeye sahip olanlar işçi arasında olan mücadele, sanayi sonrası toplumda organize birimler,

yani toplum genelindeki halk ve profesyoneller arasında olmaktadır.

Bu açıklamalara göre, sanayi sonrası toplum, bilgiye dayalı bir hizmet toplumdur. Fikirbirliği, uzlaşmak ve kararlara katılım önemli bir fonksiyon olarak görülmektedir. Nitekim Etzioni'de aktif toplumda yüksek fikir birliğinden ve yüksek derecedeki kontrolden söz etmektedir. Böylece bireyci anlayış karar alma ve fikir birliği Bell, Parsons ve Etzioni'de benzer yönler olarak görülmektedir.

Tablo 1: Sanayi Öncesi, Sanayi ve Sanayi Sonrası Toplumlarda Tabakalaşma ve Güç

	Sanayi Öncesi Toplum	Sanayi Toplumu	Sanayi Sonrası Toplum
KAYNAKLAR	TOPRAK	MAKİNE	BİLGİ
Sosyal Mevki	Çiftçilik Büyük Çiftçilik (geniş ekim alanı)	Ticarethane	Üniversite Araştırma Kurumu
Başat Tipleri	Arazi sahipleri Ordu	İş adamları	Bilim adamları Araştırmacılar
Güçü Kullanma Yolları	Doğrudan Kasgücüne dayalı kontrol	Politika üzerinde dolaylı etki	Teknik-Politik gücün dengesi İmtiyazlar ve haklar
Dayandığı Sınıf	Mülkiyet Askeri Güç	Mülkiyet Politik, Organizasyon Teknik Beceri	Teknik Beceri Politik Organizasyon
Elde Etme	Miras, Ordular tarafından el koyma	Miras, Himaye Eğitim	Eğitim, Hareketlilik (Sosyal) Atama ve Seçim

Kaynak: Bell 1973: 359.

Daniel Bell (1973: 359), sanayi öncesi tarım toplumu sanayi toplumu ve sanayi sonrası toplumu tabakalaşma ve güç bakımından da karşılaştırılmaktadır. Tablo 1'e göre toplumların bu üçlü gelişiminde kullanılan kaynaklar bakımından topraktan makinaya ve oradan bilgiye ulaşılmıştır. Sosyal mevki (statü) olarak sırasıyla çiftçilik, ticarethane ve üniversite yer almıştır. Bell, başat tiplerin sanayi öncesi toplumda arazi sahipleri ve ordu, sanayi toplumunda iş adamları, sanayi sonrası toplumda ise bilim adamların ve araştırmacıların olduğunu belirtmektedir. Gücü kullanma yolları, sanayi öncesi toplumda doğrudan kas gücüne dayalı iken, sanayi toplumunda politika üzerine dolaylı bir unsurun varlığı ve sanayi sonrası toplumda teknik ve politik gücün dengeli bir şekilde kullanımını ön planda olmaktadır.

Bu tablo dikkatlice incelendiğinde, toplumların tarihsel gelişme süreci içinde sanayi öncesi toplumdaki sanayi toplumuna buradan sanayi sonrası topluma doğru hep iyi yönde evrimci bir gelişme çizgisi izledikleri görülmekte ve sanayi sonrası toplumun en gelişmiş ileri bir toplum olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak Bell, bu toplum tipinin ekonomi ve siyasetinin ne olacağı konusunda bir açıklama getirmemektedir.

ALVIN TOFFLER VE ÜÇÜNCÜ DALGA TOPLUMU

Toffler'da Bell gibi iyimser bir yaklaşımla; yeni gelişen iletişim teknolojileri karşısında sanayi toplumunun çok daha üstünde devrim sayılabilecek bir toplum aşamasına gelindiğini "Üçüncü Dalga" adlı kitabında ifade etmektedir. Toffler (1983:27)'a göre 10.000 yıl önce tarımın bulunmasıyla başlayan I. dalganın ya da sanayi devrimi ile başlayan II. dalganın getirdiği değişiklikler kadar önemli olan günümüzün toplumu, III. dalga adını verdiğimiz toplum aşamasının eşliğinde bulunmaktadır. Toffler'da değindiğimiz bu toplum aşamaları neleri kapsamaktadır? Bu soruya "toplumsal dalgaların" incelenmesi adını verdiği yaklaşımla cevap veren Toffler (1981:28-196), toplumu, birbirini izleyen değişik dalgalar şeklinde kabul eder ve her dalganın aşağıda değinildiği üzere bizi nereye götürdüğünü araştırmaya çalışır.

Birinci Dalga Toplumu: Tarım toplumları olarak bu dönem M.Ö.8000 yıllarında başlayıp 1650-1750 yıllarına kadar yeryüzüne tek başına egemen olmuştur. Bu dönemde insanların çoğu göçebe topluluklar halinde yaşar; avlanma, meyva toplama ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Tarım devrimini bundan 10.000 yıl önce yeryüzüne yavaş yavaş yayılmaya başlayıp, köyleri, ekili alanları etkileyerek yeni bir yaşam biçimini ortaya çıkarmıştır. Bu dönem 17.Yüzyılın sonunda henüz hızını kaybetmemiştir. Ancak bugün birinci dalga, hemen hemen durulmuş bulunmaktadır. Bugün tarımın ulaşamadığı bir-iki topluluğun kalmış olduğu bilinse bile, bu büyük değişiklikler dalgası, artık gücünü yitirmiş durumdadır.

İkinci Dalga Toplumu: Bu bir sanayi toplumdur. 17.yüzyılın sonundan itibaren sanayileşme alanında görülen gelişmeler, ülkeden ülkeye, kıta'dan kıta'ya çok daha çabuk yayılmıştır. Bu dönemde bir çok tarım ülkesi, hızla çelik üretme tesisleri, otomobil fabrikaları, dokuma fabrikaları ve demiryolları tesis etmiştir. Bunlar, ikinci dalga uygarlığının klasik sanayi kollarıdır. Basit düzeyde elektro-mekanik ilkelere dayanmaktadır. Özellikleri arasında uzun süreli üretim, fazla ustalık istemeyen işçilik, aynı işin tekrar tekrar yapılması, standartlaştırılmış malların üretimi ve çok merkezli bir denetim mekanizması bulunmaktadır. Bugün, endüstrileşmenin etkisi devam etmekle birlikte 1950'lerden bu yana ileri endüstri ülkelerinde yok olmaya doğru gittiği daha çok belli olmaktadır. Bu nedenle ikinci dalga, gücünü yitirmemiş ancak birçok sosyal ekonomik ve siyasal sorunlarla baş edemez bir hale gelmiştir.

Üçüncü Dalga Toplumu: Yüzyıldan daha çok kısa bir sürede tamamlanması olasılığı yüksek gözükmekte olan bu dönem, bir taraftan teknolojik, diğer taraftan anti-endüstriyeldir. II. Dünya Savaşından sonraki 10-15 yıl içinde sanayileşme dalgası en yüksek noktaya ulaştığı sırada dünyada herşeyi değiştiren, ancak ne olduğu henüz iyice anaşılammayan bir üçüncü dalga sürecinin başlandığı ifade edilmektedir. Üçüncü dalga bilimsel temelli olan bir enerji sistemine dayanan yeni bir dönemdir. Bilgisayar ile telekomünikasyonun içiçe geçtiği bir dönemdir. Bankalar, mağazalar,

devlet daireleri, komşu evler ve işyeri ile bağlantılı bu bilgisayarların, yalnız üretimden perakende satışa kadar ki, iş hayatını değil, aynı zamanda işin niteliğini hatta aile yapısını değiştireceği düşünülmektedir.

İkinci dalga toplumun sorularını çözmeye yönelik yeni bir yaşam tarzını birlikte getiren üçüncü dalga, "çeşitli ve yenilebilen enerji kaynaklarına, eski fabrika düzenini çağ dışı bırakan üretim yöntemlerine yeni bir aile tipine "elektronik köşk" diyebileceğimiz yeni bur kuruma ve geleceğin (eskisinden büsbütün farklı) okul ve kuruluşlarına dayalı" bir toplumsal aşamadır. Bu yeni uygarlık dönemi kendine özgü yeni davranış kalıpları getirerek, insanı "standartlaşmadan, senkronizasyondan, merkezcilikten, enerji, para ve iktidarın tek merkezde toplanmasından" uzaklaştırmaktadır. Bunun yanı sıra üçüncü dalganın bürokrasiyi yok edeceği, devletin rolünü belli bir sınırdan tutacağı, yarı özerk ekonomilerin oluşmasını sağlayacağı demokratik devletlerin kurulmasına imkan vereceği, kendine özgü bir mentaliteye dayanan savaş biçimini oluşturacağı, üretici ile tüketici arasındaki tarihsel kopukluğu giderecek şekilde ikisini birleştiren bir ekonomik yapının oluşmasına öncülük edeceği vurgulanmaktadır. Böylece üçüncü dalga insanlığa tarihin ilk ve gerçekten insancıl diyebileceğimiz bir uygarlığın yaşanmasını olanaklı kılacaktır. (Toffler 1981:29) Bütün bu açıklamalar, Toffler'in geleceğin toplumuna ne derece iyimser baktığının açık bir kanıtı oluşturmaktadır. Özellikle sorunlar içinde boğulan ikinci dalga toplumunun kaçınılmaz sonucu gibi gözükken üçüncü dalga, insanlara sanki bu sorunlardan arınmış bir yaşam biçimi sunmaktadır. Bell'de olduğu gibi bu iyimser evrimci bakışın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Çünkü böyle bir toplum anlayışını eleştiren radikal grup, bu olguya çok daha farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.

Toffler'in üçüncü dalganın eşliğindeki toplumda elektronik köşkerin sayısının giderek artacağı görüşü; evlerin elektronik aletlerle donanacağını ve sanat ve zanaat, besin üretimi ve diğer küçük çaplı üretimin daha fazla ev yönelimi olacağını ifade etmektedir (Frankel: 1991: 47). Bu bağlamda, ev (köşk) çerçevesinde çe-

şitli iş biçimlerinin üretilmesi, elektronik evler arası iletişimi sağlayacaktır. Böylece işyeri arka planda kalarak ev zamanlı iş türünün gelişiminin sağlanacağı vurgulanmaktadır. Bu anlamda Bell ve Toffler, sanayi sonrası toplumun ekonomik yapısının karma ekonomiye dayalı olacağını savunmaktadırlar. Çünkü kompüterize olmuş eve dayalı hizmet sonrası ekonomi ve daha fazla rahata dayalı kamu ve özel sektörlerden oluşan karma ekonomi, bu toplumun önemli bir özelliğini oluşturacak ve kendi kendine yeterli bir toplum tipi ortaya çıkacaktır. Aslında Toffler, bu aşamada siyasal ve toplumsal mücadelenin önemsiz olacağı görüşünde değildir. Ancak bu mücadelelerle birlikte sanayi sonrası toplum: bölgesel çeşitliliğe daha çok yer veren ve özerk hale gelen gruptardan, çok uluslu çok amaçlı şirketlerden, yani kitlesel işsizlik ve durgunluk sorununu çözebilecek şekilde dönüştürülmüş olan kamusal ve özel sektörlerden oluşan bir ekonomik yapı sergileyecektir. (Frankel, 1991: 42-50).

Liberal görüş, temel felsefesini bireyin özgür olmasından almaktadır. Bu nedenle sanayi sonrası toplum için daha hoş görülü, çoğulcu ve demokratik bir geleceği iler sürerek, uluslararası bütünleşmenin bu teknolojik gelişmelerle daha fazla sağlanabileceğini savunmaktadır. Etzioni'de olduğu gibi, bilimsel bilgi temelinde dayalı toplumda sorunların kolayca çözümlenebileceğine inanan liberaller, teknolojinin olumlu gelişmelere yol açacağına ve yapısal bir dönüşümün yaşanacağına inanmaktadırlar.

RADİKAL GÖRÜŞ

Bu görüş bir çok farklı yaklaşımlardan yola çıkarak enformasyon toplumunu açıklamaya çalışmışlardır. Bu yaklaşımlar; evrensel kapitalizm, kapitalist devlet ve emek süreci ve özel kesim üzerindedir. (Masco, Herman 1983: 132). Ancak bu yaklaşımların ortak noktası, kapitalist toplumun temel felsefesi üzerine yoğunlaşmakta olduğudur. Bu nedenle biz, aralarında büyük bir fark olmayan bu yaklaşımları genel bir değerlendirme içinde inceleyeceğiz.

Frankfurt Okuluna göre, aydınlanma felsefesinden kaynağını alan akıl, günümüzde karşıtı olan barbarlığa dönüşmektedir. Başlangıçtan buyana akıl, hem geleneksel yapıyı araştırıp soruşturacak hem de tecrübe birikimini uygulamaya koyacaktır. Bu anlamda aklın bir eleştirel yanı birde araçsal yanı söz konusudur. Aklın bu şekilde iki yönlü çalışmasının amacı insanın bilgeliğine ve kendine uyumunu arttırmaktır. Bu amaca varılması rasyonel davranmakla mümkündür. Rasyonel davranış ise bir erdemi ifade etmektedir. Rasyonel davranışın erdemlilik anlayışı ekonomik sistem geliştikçe ve sermaye sahipleri kurumlarını oluşturmaya başladıkça farklı bir niteliğe bürünerek insanın servetini arttırması için başvurduğu bir yol olmuştur. Böylece bir erdem olan rasyonel davranış, artık üretkenlik verimlilik ve kârlılık olarak değerlendirilmektedir.³ Diğer yandan sermaye sahipleri iktidarı ellerinde tuttukça eleştirel aklın zararlı olduğu endişesine kapılarak araçsal akla öncelik vermeye başlamışlardır. Frankfurt Okulu günümüz anlayışının, bu felsefi noktaya dayandığını ileri sürerek, araçsal aklın mühendislik dalını geliştirdiğini ve üretimi arttırdığını, bu gelişmenin ise uygulamaya yönelik bilimin sayesinde olduğunu vurgulamaktadır. Böylece araçsal akıl, ürünün artışına ve iş bölümünün gelişmesine neden olmuş ve sistemin bütünlüğünü izleyebilme imkanı teknokratların eline geçmiştir. Bu sistemde girişimcinin yerini teknokratlar alırken halk, kararlara katılma imkânından mahrum bırakılmıştır. Serbest piyasa sistemi bu şekilde işlerliğini sürdürmektedir. (Uğur 1986: 87-89).

Frankfurt Okulu temsilcilerinden olan Adorou (Uğur 1986: 90), kitle iletişiminin geniş kesimlere yanlış bilinç aşıladığını ve bu araçların kitlelerin kendi hayatları üzerinde bilemedikleri ve denetleyemedikleri bir takım sosyal, siyasal ve ekonomik güçleri kontrolleri altında tuttuğunu, dolayısıyla onları pasivize ederek alabildiğine yoğun bir üretim ve tüketim ilişkileri içine soktuğunu

(3) Max Weber, "Portestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde aynı konuya değinmekte ve Hıristiyan dininin serbest piyasa sisteminin gelişmesine öncülük ettiğini belirtmektedir. Hıristiyanlık, çalışmayı teşvik edip, verimliliği arttırmanın en rasyonel davranış olarak yerleşmesine neden olmuştur. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, 1985).

belirtmektedir. Bu ilişkilerin tek boyutlu insanın yaratılmasına neden olduğunu vurgulayan Herbert Marcuse (Uğur 1986: 20-67), verimlilik anlayışının insanı, akılcılıktan uzaklaştırıp, eleştiri gücünü yitirmesine neden olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla İleri sanayi toplumlarında eleştiri gücünün yitirilmesi ve teknolojik gelişmeler karşısında insanın yerleşik düzene uyum yapması kolaylaşmakta, bu şekilde toplumun bütünleşmesi sağlanmaktadır. Marcuse'a göre bu durumun yapaydır. Çünkü toplumsal denetim mekanizması ve araçlarının, insanın özgürlüğünü yok ederek onları kendilerine yabancılaştırmaktadır. Ancak böyle bir mekanizmanın işleyişinin bilincinde olan bir grup azınlık (işçiler) tarafından tek boyutluluğun yıkılacağına ve pasif toplum anlayışından kurtulacağına inanılmaktadır. (1986: 32-38). Marcuse'un bu görüşleri hem karamsar hemde ütopya şeklinde değerlendirilebilir.

Herbert I. Schiller, liberal görüşün sık sık kullandığı sanayi sonrası enformasyon toplumu deyimine karşı çıkmaktadır. Bu görüşü sert bir şekilde eleştiren Schiller (Uğur 1986: 95-96) sorunu, daha çok ekonomik ve siyasal ilişkiler çerçevesinde ele almakta ve yeni iletişim teknolojilerinin toplumda mevcut olan güç ve bağımlılık ilişkilerini pekiştirdiğini İleri sürmektedir. Schiller'e göre enformasyon toplumu olarak nitelenen olgu, aslında serbest piyasa sisteminin tükenmek bilmeyen yeni arayışlar isteğinin yapısal dönüşümlere yol açmasından başka bir şey değildir. İleri sanayi ülkelerinde mevcut olan endüstriyel temel üzerine bir de enformasyon boyutunun eklenmiş olmasının yeni bir toplumsal aşamayı oluşturmadığına, bu durumun olsa olsa serbest piyasa sisteminin gelişmesinin bir sonucu olduğuna dikkat çekerek, liberal görüşü eleştirmiştir. Yeni iletişim teknolojilerinin toplumda belirgin olarak bir değişimi yaşatmakta olduğunu vurgulayan Schiller, iletişim alanında gözlemlenen gelişmeleri önceden bilinçli bir biçimde kararlaştırılmış çabaların ürünü olarak değerlendirmektedir. İleri sanayi ülkelerinin üretmiş olduğu iletişim (enformasyon) teknolojileri karşısında az gelişmiş ülkeleri kendilerine bağımlı kılmakta dolayısıyla az gelişmiş ülkelerde bilgisayarların çoğu zaman akılcı olmayan bir biçimde kullanılmasına yol açmaktadır. Schiller, hem ulusal hemde uluslararası bağlamda enformasyon tekno-

lojilerinin ortaya koyduğu olumsuzluklardan kurtulmanın etkili bir devlet politikasının uygulanmasıyla mümkün olabileceğini savunmaktadır.

Araçsalcılık ve yapısalcılık açısından konuyu inceleyen bir diğer radikal grup ise Ralph Miliband ile G. William Domhoff'dur. Bunlara göre serbest piyasa sisteminde, sermayeyi elinde bulunduran sınıfın kendi amaçlarına ulaşması için devleti doğrudan kullanılmakta (araçsalcılık), diğer taraftan devletin bu sermaye sınıfı üzerindeki doğrudan denetimi giderek azalmaktadır. (Masco, Herman 1983: 114). Bu durum Frankfurt Okulunun belirttiği gibi serbest piyasa sisteminin gelişen iletişim teknolojileri tarafından giderek daha güçlü hale geldiğinin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Radikal görüşü genel olarak değerlendirdiğimizde; yeni iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi, yeni bir toplumsal aşamayı oluşturmamakta, aksine serbest piyasa sisteminin giderek güçlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla teknolojinin yarattığı toplumsal sorunların arttığını ileri sürmektedirler ve somut bir çözüm önerisinde bulunmamaktadırlar.

Hem liberal hem de radikal görüşün sanayi sonrası toplum üzerine somut çözüm önerilerinin bulunmadığına dikkat çeken Boris Frankel (1991: 51-52), eksik ve yetersiz kaldıkları noktaları şöyle sıralamaktadır.

1. Sanayi sonrası toplumlarda devlet kurumlarının yapısı,
2. Kadınların özgürleşmesinin siyasal ve ekonomik sonuçları,
3. Toplumsal zenginliğin yeniden bölüştürülmekle kalmalıp günümüzde ya da gelecekte ücret ödemeyen işçiler ve onların bakmakla yükümlü olduğu kişilere uygun bir gelir ya da bakım sağlayacak kurumsal mekanizmalar,
4. Askeri teknoloji ile üretimin geleceği,
5. Dünya çapında bütünleşmenin ya da yerel otarşının ulusal ve uluslararası sonuçları.

Boris Frankel, bu noktaların somut olarak açık olmamasını ütopya olarak değerlendirirken bu konuda ileri sürdüğü kendi görüşlerini "somut ütopya" biçiminde nitelendirmektedir⁴. Frankel (1991: 264), sanayi sonrası toplum için görüşlerini üç noktada toplamaktadır. Bunlardan birincisi yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı sanayi sonrası terimini benimsemekle birlikte yeni bir toplumsal aşamanın yaşandığı görüşünde değildir. İkinci olarak kapitalist ve sosyalist sistemlerin, siyasal ve ekonomik ilişkiler ve yapılarının belirgin özelliklerinden dolayı bir sanayi sonrası toplum oluşumunda birbirlerine yakınlaştıkları görüşünü taşımaktadır. Üçüncü olarak ekonomileri serbest piyasa sistemine dayanan ileri sanayi ülkelerinde, bilgi temeline dayalı seçkinlerin egemenliğinde sınıfsız bir yapılanmanın olacağına inanmamaktadır. Ancak mikro-elektronik, genetik mühendisliği, robotik, yüksek teknolojiye dayalı mühendislik ve öteki teknolojik gelişmelerin toplumsal ilişkilerde değişiklikler meydana getirebileceğini kabul etmekte ve bunları yadismanın ileriye göremeyen bir tutum olacağını vurgulamaktadır.

Enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler üzerindeki açıklamalar önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Günümüzde sanayi sonrası toplum olgusunun yaşandığı bir gerçektir. Bilgisayar, bu olguyla adlandırılan toplumun temel aracıdır. Bilgisayarlı iletişim bilginin iletilmesi ve dönüşümünün hızlığının önemini ortaya koymaktadır. Sanayi sonrası toplum yalnızca elektronik iletişim araçlarındaki gelişmeleri değil, bilgi bağlantılarının ve diğer haber türü bilgilerin insanı ve kültürünü etkilemesindeki rolünde içermektedir. Elektronik araçlar aracılığı ile bilgi ağlarının yaygınlık kazanması, bilginin kullanımını evrensel hale getirmiştir. Bu durumda siyasal karar mekanizmalarına büyük görevler düşmektedir. Evrensel boyuttaki bu gelişmeler bilim adamlarını, sanayi sonrası bir toplum aşamasının yaşandığı üzerinde tartışmalar başlatmalarına neden olmuştur. Sanayi sonrası toplum için ileri sürülen bu görüşler, birbirinden farklılık taşımakla birlikte, geleceğin bilinmezliği dikkate alınırca somut önerilerin sunulamadığı

(4) Ayrıntılı bilgi için bkz. (Frankel 1991: 264-281).

görülmektedir. İleri sanayi ülkeleri gerçekten yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlardan yararlanırken bir taraftan da değişik sorunları yaşamaktadır.

Bu bağlamda, sanayi sonrası toplumun, liberal görüşün ileri sürdüğü gibi yeni bir toplumsal aşama biçiminde yorumlaması yerine, radikal görüşün özellikle Frankfurt Okulunun belirttiği gibi serbest piyasa sisteminin gelişen teknolojisinin bir uzantısı olarak değerlendirilmesi, eldeki mevcut bilgilerimize göre şu an daha geçerli gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- ALEMDAR Korkmaz, R.Kaya, (1983). *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar* Ankara, Savaş Yayınları.
- BELL Daniel, (1973). *The Coming of Post-Industrial Society* New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- ETZIONI Amita, (1970). "Toward a Macrosociology", *Theoretical Sociology*, (Ed: John C.Mec Kinney, E.A. Tiryakian) New York, Meredith Corp.
- FRANKEL Boris, (1991). *Sanayi Sonrası Ütopalar* (Çev: Kamil DURAND) İstanbul, Ayrıntı Yayınevi.
- HAMELİNK Cees J.,(1991). "Enformasyon Devriminden Sonra Yaşam Sürece mi?" *Enformasyon Devrimi Efsanesi* (Der: Yusuf Kaplan) İSTANBUL- Rey Yayınları.
- MARCUSE Herbert, (1986). *Tek Boyutlu İnsan* (Çev: Aziz Yardımlı) İstanbul İdea Yayınları.
- MOSCO Vincent, A.Herman, (1983). "Radikal Toplum Kuramı ve İletişim Devrimi" *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar* (Der: K.Alemdar, R.Kaya) Ankara, Savaş Yayınları.
- PARAYIL George, (1991). "Technological Knowledge and Technological Change" *Technology in Society*, Vol. 13 Printed in the USA, Pergamon Press plc.

- POLOMO Margaret M., (1979). *Contemporary Sociological Theory*, New York, Mac Millian Publishing Comp. Inc.
- RİTZER George,(1983). *Sociological Theory*, New York, Published by Alfred A. Knoph. Inc.
- TOFFLER Alvin, (1981). *Üçüncü Dalga* (Çev: Ali Seden) İstanbul Altın Kitaplar Yayınevi.
- UĞUR Aydın, (1986). *İletişim Alanında Gelişmeler: Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal ve Siyasal Etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara.
- WEBER Max, (1985). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev: Zeynep Aruoba), İstanbul, Hil Matbaası.
- YILDIRIM Cemal, (1985). *Bilim Felsefesi*, İkinci Basım İstanbul, Remzi Yayınevi.